

## ТЕМА. Спостереження як метод збору соціологічної інформації

### 1. Загальна характеристика методу.

### 2. Вибір об'єкта і предмета спостереження.

### 3. Втручання дослідника в процес.

### 1. Загальна характеристика методу.

#### Під спостереженням в соціології розуміють пряму реєстрацію подій очевидцем.

У широкому сенсі будь-яке наукове знання починається зі спостереження - безпосереднього сприйняття живої дійсності. В одних випадках ми спостерігаємо самі, в інших - користуємося даними спостережень інших осіб. На відміну від звичайного наукового спостереження відрізняється тим, що

- воно підпорядковане дослідницькій меті й чітко сформульованим завданням;

- спостереження планується за заздалегідь обдуманною процедурою;

- всі дані спостереження фіксуються в протоколах або щоденниках за певною системою;

- інформація, отримана шляхом спостереження, повинна піддаватися контролю на обґрунтованість і стійкість.

#### **Класифікація спостережень проводиться за різними критеріями.**

#### **1. За ступенем формалізації** виділяють

**неконтрольоване** (або не стандартизоване, безструктурне, вільне) і **контрольоване** (стандартизоване, структуроване) спостереження. У першому дослідник користується лише загальним принциповим планом, у другому - реєструє події за детально розробленою процедурою.

**2. Залежно від положення спостерігача** розрізняють **включене** і **невключене** спостереження. У першому дослідник імітує входження в соціальне середовище, адаптується в ньому і аналізує події як би "зсередини". У невідключеному спостереженні він реєструє події "зі сторони". В обох випадках спостереження може проводитися **відкритим способом** і **інкогніто (приховано)**, коли спостерігач маскує свої дії.

**3. За умовами організації** спостереження поділяються на **польові** (спостереження в природних умовах) і **лабораторні** (в спеціально створених умовах чи ситуації).

**Процедура будь-якого спостереження складається з відповідей на питання: "Що спостерігати?", "Як спостерігати?" і "Як вести записи?"**

### 2. Вибір об'єкта і предмета спостереження.

**Що спостерігати?** На це питання відповідає програма дослідження.

При відсутності чітких гіпотез, коли дослідження здійснюється по загальному плану, застосовують просте, або безструктурне, спостереження. Його мета – дати інформацію для формулювання гіпотез. Орієнтири такого спостереження можна намітити лише в найзагальнішому вигляді.

(1) **Загальна характеристика соціальної ситуації**, включаючи такі елементи, як:

- сфера діяльності (робота чи відпочинок, уточнення її особливостей і т.д.);
- правила і норми, що регулюють стан об'єкта в цілому (формальні і неформальні. Загальноприйняті і специфічні для певних спільнот, тощо);
- ступінь саморегуляції об'єкта спостереження (в якій мірі його стан визначається зовнішніми факторами і внутрішніми причинами).

**(2) Спроба визначити типовість спостережуваного об'єкта в даній ситуації щодо інших об'єктів і ситуацій;** область життєдіяльності, загальна економічна і політична атмосфера, стан громадської думки на даний момент.

**(3) Суб'єкти або учасники соціальних подій.**

Залежно від загальної задачі спостереження їх можна класифікувати:

- за демографічними і соціальними ознаками (стать, вік, сімейний стан, а також освіта, дохід і т.д.);
- за змістом діяльності (характер праці, сфера занять, сфера дозвілля, тощо);
- щодо статусу в колективі або групі (керівник, колега, підлеглий; адміністратор, громадський діяч, член колективу і т.д.);
- по офіційним функціям у спільній діяльності на досліджуваному об'єкті (обов'язки, права, реальні можливості їх здійснення; правила, яким вони слідують строго і якими нехтують та інше);
- по неофіційним відносинам і функціям (дружні зв'язки, неформальне лідерство, авторитет і т.п.).

**(4) Мета діяльності та соціальні інтереси суб'єктів і груп:** загальні і групові цілі та інтереси; офіційні та неформальні; схвалювані і не схвалювані в даному середовищі; узгодженість інтересів і цілей.

**(5) Регулярність і частота спостережуваних подій.**

**Спостереження, здійснюване за таким орієнтовним планом, має на меті структурувати об'єкт, виділити в ньому різноманітні властивості, елементи, функції дійових осіб або груп. У міру накопичення даних і після їх попереднього аналізу задачі спостереження уточнюються. Якись сторони подій піддаються подальшому більш ретельному спостереженню, інші - зовсім опускаються. Спостереження поступово переходить в стадію більш формалізованого пошуку.**

Складанню жорсткої процедури контрольованого спостереження передують детальний аналіз проблеми на основі теорії і даних неконтрольованого спостереження. Тепер окремі явища, події, форми поведінки людей повинні бути інтерпретовані в поняттях логіки дослідження, вони набирають форми індикаторів якихось більш загальних властивостей чи соціально значущих дій.

Вперше метод контрольованого спостереження використовував американський психолог Р. Бейлз (1950 г.) для вивчення послідовних фаз в груповій діяльності.

**3. Втручання і вплив дослідника на спостережуваний процес.**

Чи варто досліднику **втручатися** в спостережувану ситуацію залежить від мети дослідження.

**Якщо основна мета - діагностика ситуації, втручання соціолога в хід подій спотворить реальну картину, в результаті будуть отримані ненадійні дані.**

**Якщо ж мета дослідження - практично прикладна і стосується головним чином у прийнятті управлінських та організаційних рішень, активне втручання не тільки можливо, але й корисно.** Саме цим цілям служить стимулююче включене спостереження. Тут спостерігач - учасник досліджуваних подій - як би провокує нестандартні ситуації і досліджує реакції об'єкта спостереження на свої дії або стимульовані ним дії інших (але такий підхід більше наближається до експерименту).

У спостереженні, проведеному з науковими або діагностичними цілями, втручання дослідника в досліджуваний процес бути не повинно.

### **Вплив дослідника.**

Об'єкти соціального спостереження - люди, що реагують на поведінку спостерігача. Щоб звести до мінімуму помилки, що виникають від впливу дослідника на об'єкт, використовують три способи.

**Перший** - домогтися, щоб спостережувані не знали про те, що за ними спостерігають.

**Другий** - домогтися, щоб спостережувані забули про це.

**Третій** - створити у людей хибне уявлення про мету спостереження.

Відкрите спостереження передбачає поступове входження в досліджуваний об'єкт так, щоб люди звикли до спостерігача, перестали його помічати або ж, знаючи про нього, не відчували недовіри.

У лабораторних умовах залишитися непоміченим неможливо. Тому дослідник спрямовує увагу випробовуваних в помилковий бік, відволікає від цільової установки.

Типовий приклад відволікаючого маневру - тести на відбір групового лідера. Простий досвід дозволяє встановити ступінь ініціативи і готовність прийняти на себе відповідальність. Кільком особам пропонують в максимально короткий термін розсортувати за кольором і формою картонні фішки (трикутники, кола і квадрати, пофарбовані в три кольори). Мета, оголошується групі: йде перевірка на швидкість реакцій і уважність. Насправді спостерігач реєструє, хто з випробовуваних прийме на себе оперативне керівництво цією спільною роботою. Спочатку кожен член групи намагається тасувати фішки сам за себе, потім хтось пропонує розділити функції (одні тасують за кольором, інші - за формою). Цей останній і проходить випробування на лідерство. Зрозуміло, що, оголосивши заздалегідь справжню мету спостереження, ми провалили б його, не встигнувши навіть почати.

При включеному спостереженні єдиний спосіб негативний ефект від втручання дослідника - повне входження в досліджуване середовище, завоювання довіри і симпатії. Класичний приклад використання включеного спостереження як основного методу збору інформації - робота Вільяма Уайта (1936-1939 рр.), Який і ввів цей метод спостереження в наукову практику. Будучи співробітником Гарвардського університету, Уайт оселився в бідному

районі одного з американських міст, щоб вивчити спосіб життя італійських емігрантів, що населяли цей район (він дав йому назву Корневіль). Уайта цікавили звичаї емігрантів, які опинилися в умовах чужої культури, їх орієнтації, взаємовідносини. Район Корневіль був відомий як небезпечне для чужинця італійське гетто, до того ж криміналізоване. Уайт увійшов в місцеву громаду, під виглядом студента-історика, який має намір описати виникнення Корневіля. Дослідник вивчив той особливий жаргон італійської мови, яким користувалися в громаді. Три роки він провів пліч-о-пліч з цими людьми, подружився з керівниками двох груп рекетирів, навчився місцевих звичаїв, ігор в карти. 18 місяців він прожив в одній емігрантській сім'ї, так що був остаточно прийнятий як своя людина.

Спочатку він вів реєстрацію вражень таємно, але в міру завоювання довіри не соромився робити записи; всі звикли бачити його з блокнотом в руках.

### **Переваги та недоліки спостереження.**

#### **Переваги включених спостережень очевидні:**

1. Вони дають найбільш яскраві, безпосередні враження про середовище, допомагають краще зрозуміти вчинки людей і діяльність соціальних спільнот.

2. Спостереження - незамінне джерело інформації на стадії загальної розвідки. Цей етап пов'язаний з виділенням особливостей досліджуваного об'єкта в першому наближенні, і прямий контакт з об'єктом принесе тут чимало несподіваних вражень, які будуть стимулювати висунання гіпотез і розробку більш детальних процедур.

3. Структуроване спостереження може бути і основним методом збору даних, якщо об'єкт дослідження досить локалізований. Але найбільш поширений спосіб застосування цього методу - доповнення до інших джерел отримання інформації. Так, включене спостереження в поєднанні з подальшими масовими обстеженнями (за документами, опитуваннями) дозволяє доповнити сухий, але репрезентативний матеріал більш живими відомостями, підвищить обґрунтованість інтерпретації даних.

#### **Серед недоліків цього методу виділяють наступні.**

1. Перший недолік це моральна дилема включеного спостереження: наскільки взагалі етично, маскуючись під рядового учасника якоїсь спільноти людей, в дійсності досліджувати їх?

2. Дослідник може втратити здатність об'єктивно оцінювати ситуацію, як би внутрішньо переходячи на позиції тих, кого він вивчає, занадто "вживається" у свою роль співучасника подій. На ці недоліки звертали увагу і Уайт, і польський соціолог К. Доктур, і інші автори.

3. Відзначають також суб'єктивний вплив на оцінку того, що відбувається і стороннього спостерігача. Достовірність і обґрунтованість суджень по враженню спостерігача також може спотворюватись. Має місце "поблажливість" спостерігача щодо спостережуваних, тенденція оцінювати ситуації більш позитивно.

4. Можливий і зворотний ефект: зайве зниження оцінок тих чи інших дій.

5. "Помилка усереднення", тобто боязнь крайніх суджень.

6. Помилка "контрасту", яка полягає в тому, що той хто оцінює інших схильний судити про них за своїми власними рисами характеру так, що надає їм крайнє значення в порівнянні з власними рисами (занадто темпераментному здається, що інші люди, навпаки, надмірно мляві, розсудливі і малоекспресивні). Коротше кажучи, особистісні особливості спостерігача позначаються на його враженнях. І цього не слід забувати.

7. І звичайно, спостереженню не підлягають події минулого, багато явищ і процесів масового характеру, вичленовування невеликої частини яких робить їх вивчення непередставницьким.